

Moses Finley, *Antička ekonomija*

(preveo Emil Heršak)

Zagreb: Mate, 2011., 279 str.

Današnja globalna gospodarska situacija dnevno ispunjava po nekoliko stranica novina bilo koje zemlje svijeta. U tome se uglavnom izmjenjuju mišljenja i ideje raznih ekonomista koji nude svoju ekspertizu za rješavanje ovog ili onog problema. Povjesničari u tome svijetu stoje po strani, smatrajući da ne mogu doprinijeti poboljšanju situacije. No je li to baš tako? Oni svakako mogu iz puno objektivnije perspektive dati drugačiji pogled na situaciju te istodobno obuhvatiti i neke druge aspekte ljudskoga života koji je u uskoj korelaciji sa situacijom. Tako nešto zapravo nudi knjiga Mosesa Finleya *Antička ekonomija*. Profesor na nekoliko sveučilišta, prisiljen otići iz SAD-a pod optužbom da je komunist, ostvaruje svoj najveći utjecaj u Engleskoj na Cambridgeu. Baveći se od samoga početka ekonomijom antičkih civilizacija pokušavao je kroz cijeli svoj život izaći iz uskih okvira na kojima su prethodne generacije uporno inzistirale. Svojim radom dao je gotovo revolucionaran zao-kret u istraživanju ekonomije stare povijesti, što se vidi po ponovnom izdavanju njegovoga najvažnijega djela *Antička ekonomija*. Ova recenzija će nastojati ponuditi čitatelju neke od Finleyjevih ideja i misli, njegovih metoda i njegovo istraživanje.

Autor je u svome djelu nastojao prikazati antičku povijest velikih civilizacija: rimske i grčke. *Antička ekonomija* je bilo jedno od najutjecajnijih djela na ovome području, u ovoj tematici, a bilo je dio serije *Sather Classical Lectures*. Počevši od analize ranijih historio-grafske obrade, autor je transformirao način promišljanja antičke ekonomije s obzirom na starije generacije znanstvenika. U ponovljenom izdanju dodao je još jedno poglavlje kako bi čitatelju predstavio najnovije rezultate svoga istraživanja, ispravio neke zastarjele podatke te dao svoja nova, daljnja razmišljanja. Poslije predgovora ažuriranom izdanju koji je napisao Ian Morris, u kojemu sažima Finleyjev rad i nove metode istraživanja i oba uvoda autora u kojima se zahvaljuje i upozorava na neke ispravke u ponovljenom izdanju, slijedi nekoliko korisnih pomagala („Neki orijentacijski datumi“ i zemljovid antičkoga svijeta). Autor je djelo podijelio na sedam poglavlja naslovljenih: Ljudi antike i njihova ekonomija, Redovi i status, Gospodari i robovi, Zemljovlasnici i seljaci, Grad i selo, Država i ekonomija i Daljnje misli (1984.) referirajući se naslovima

na najvažnije sastavnice i elemente antičke ekonomije. Knjigu od 282 stranice mekoga uvoza uredili su Đuro Njavro i Mato Njavro, a za hrvatsku publiku preveo ju je Emil Heršak.

Prvo poglavlje „Ljudi antike i njihova ekonomija“ (17. - 34. str.) svojevrsan je uvod u problematiku obrađenu u djelu. Autor počinje od same riječi ekonomija, tj. što je ona konkretnije značila u svome originalnom kontekstu (οἶκος - kućanstvo), odnosno kako su je prvi antički pisci upotrebljavali (npr. Ksenofont). U tome uvodu autor zapravo pokazuje jednu od glavnih odlika čitavoga djela. Naime, on ne počinje i ne bavi se isključivo ekonomijom, nego je nastoji dovesti u korelaciju sa svakodnevnim životom, odnosno s nekim elementima života koji naizgled ne igraju nikakvu ekonomsku ulogu. Na primjer, antički autori su se u svojim djelima bavili odlikama vodstva, obukom robova i žena, a onda i agronomijom i sličnim temama. Autor nastavlja s određenim upozorenjima koja istraživači antičke povijesti, ne samo ekonomije, moraju imati na umu, dajući odgovor na pitanje zašto je vrlo problematično baviti se antičkom ekonomskom poviješću: problematika pojmova koji se ne mogu poistovjetiti s našim, današnjim, općenito bavljenje potpuno drugim problemima od onih s kojima se danas ekonomisti susreću (npr. nema ništa o učinkovitosti proizvodnje), razvoj značenja οἰκονομία kroz stoljeća. Kako bi potkrijepio svoje mišljenje uvod nastavlja kroz srednji vijek, rani novi vijek do modernih vremena često se koristeći komparativnim metodama, ali uvijek uz naglašen oprez. Potom prelazi na same uzroke nejedinstvenosti ekonomskih djelatnosti antike, nedostatke i dubioze oko izvora (naročito brojke) što sve potkrepljuje raznim primjerima (npr. Tukidid nudi brojke o bjeguncima) te pomalo skreće s teme pokušavajući odgonetnuti koja su sva razdoblja antička. Približavanjem kraju poglavlja objašnjava čitatelju zašto je isključio Bliski istok iz istraživanja (jer, primjerice, ne prevladava privatni posjed), zašto se ograničio na razdoblje od 1000. do 500. g. pr. Kr. (iako se u biti ne ograničava, jer se često referira na Augustovo i Ciceronovo vrijeme), na koje područje je oslonio svoje istraživanje (oko Sredozemnog mora) i slično. Tako polako dolazi do same teme djela, govoreći o kulturama koje se uzgajaju, načinom ophođenja carstva s lokalnim prilikama po osvajanju zemlje i slično. Poglavlje autor završava svojim objašnjenjem nekih fenomena kao što su veliki trgovinski razmjeri, nudeći pritom svoja razmatranja i jednako tako zašto se uopće odlučio baviti antičkom ekonomijom.

Nadalje u sljedećem poglavlju „Redovi i status“ (35.-61. str.) nastavlja s povezivanjem društvenoga statusa i ekonomije, počevši primjerom *Odiseje* i svinjara Eumeja, tj. govoreći o odnosu ljudi prema bogatstvu u antičko doba. Kroz daljnje primjere i mišljenja ljudi toga vremena (Sokrat, Platon) nastoji također uputiti čitatelja

u stav o siromaštvu te cjelokupno društvo i njegovu podjelu na redove (patriciji i plebejci) što on pripisuje ekonomskim situacijama jednih odnosno drugih (kao i njihove kasnije borbe). Usputnim skretanjima s teme prelazi na neke od važnijih problema koji se uvijek trebaju imati na umu pri istraživanju (npr. tko su bili Rimljani) te dolazi do još jedne proizvedene kategorije – status, pri čemu Finley nastoji odstupati od današnjeg načina promišljanja kako se novcima i tada moglo sve postići. Ispreplećući socijalnu historiju ili političke događaje s ekonomskom situacijom (lihvarenje, političko potkupljivanje) na temelju Rima u Ciceronovo doba, autor nastavlja Finleyjevom metodom (termin koji koristi Ian Morris) dočarati mrežu koja ne uključuje samo ekonomske djelatnosti. Ipak, nastavlja proučavati funkcioniranje države: skupljanje plijena i bogaćenje ratom, dijeljenje zemlje veteranima, nedostatak gotovine, preživljavanje pomoću osnovnoga posla (npr. pravnici), sistem oporezivanja i kupovanja žita i sl. U svemu tome, autor ističe, veliku ulogu igra status, a, danas nešto nezamislivo, profit i zarada čine manji dio motivacije u ekonomiji (ovdje bih to pitanje ostavio otvorenim, jer se tako nešto ne može pouzdano ustvrditi bez direktne komunikacije, iako ostaje neupitno da je način razmišljanja bio drugačiji). Ipak, na kraju poglavlja naglašava da status, naravno, nije uvijek ni jedini ni glavni činitelj koji igra ulogu u ekonomskoj drami.

Nastavljajući, u trećem poglavlju naslovljenom „Gospodari i robovi“ (62.-93. str.), Finley se dotiče jedne od najnezahvalnijih tema antičke povijesti. Robovski rad, status i udio su oduvijek bili predmet mnogi kontroverzi i podijeljenosti. Kako i sam autor ističe razlike među robovima su bile ponekad i ogromne, te su čak i neki slobodni ljudi bili gotovo robovi. Brojke i statusi su najčešće nejasni, ali to nije spriječilo mnoge povjesničare da iskrivljavaju i iskorištavaju tu socijalnu grupu. Zašto dolazi do povećanja broja robova, sustav prilagodbe lokalnim sistemima pri osvajanju, drugačiji pogled na rad (kao sredstvo preživljavanja, što znači da bogatiji slojevi načelno „rade“) i sve to zaogrnuo nedostatkom informacija (jer najniži slojevi, siromašni i robovi, nisu ostavljali zapise, te rijetke informacije potječu iz subjektivnih gledišta bogatijih), ostavljaju mnogo prostora za autorove vlastite zaključke. Tu, naravno, autor mora istaknuti zašto se više orijentira na veće posjede za prikaz ekonomije, a manje na „male“ ljude (koji prihvaćaju promjene ili situacije lakše ukoliko im omogućava da prežive). Razne definicije robova i zavisnih ljudi te onih nejasnoga statusa (heloti, koloni, urbani siromasi) mogli bi zbuniti čitatelja da se autor prije razmatranja njihove uloge u ekonomije nije potrudio pokušati ih jednostavno definirati. Po završetku poglavlja približava se najkontroverznijoj temi, iako je samo površno dotiče: ekonomska kriza i njen udio u propasti Carstva.

Početak četvrtog poglavlja „Zemljovlasnici i seljaci“ (95.-122.) odnosi se na ulogu i udio zakona naspram običaja i tradicije u svakodnevnom životu. Tu autor nastoji napraviti distinkciju između grčkog i rimskog sistema naplaćivanja poreza (opet naglašava ovisno o razdoblju) što je u biti činio kroz čitavo djelo. Čitatelj dobiva na uvid ulogu seljaka ne samo u proizvodnji, nego i u svim, već otprilike spomenutim, srodnim i povezanim društvenim aktivnostima (politika, ideologija). Jedna od najzanimljivijih anegdota koju autor ističe, a moguće je slične paralele vidjeti i danas, jest priča o obrađivanju zemlje, koje bogati urbanisti uporno hvale, ali sami nikako ne bi mogli pribjeći takvoj metodi preživljavanja. Konkretnija istraživanja i statistički podatci Finleyju nisu strani, pa pomoću njih nastoji prikazati optimalnu veličinu posjeda za život, razlike u posjedima ovisno o statusu te sve druge brojke i sastavnice koje pridonose ili odmažu u životu seljaka: veličina obitelji, posjedovanje vola te njihove posljedice – čedomorstva, prodaja u roblje. S obzirom da se radi o „običnom“ čovjeku, autor nastoji prikazati „običan“ način razmišljanja čija vodilja nije profit nego maksimaliziranje rada, odbijanje promjena ukoliko je samodostatnost za preživljavanje prisutna i slično. Potom se prebacuje na suprotnu krajnost, na područje gdje bogataš ne zna što sa svojim novcem. Treba li ga uložiti u nešto? Ili posuditi? Ili jednostavno pospremiti u blagajnu kao Plautov škrtac. Nedostatak većih ambicija, ako je također prisutna samodostatnost (ali bogataška), ostavljaju autoru i istraživačima dovoljno prostora za promišljanje o načinima na koje bogataš troši svoje novce. Problem pojma ulaganja u antici te prihvaćanje manjeg profita radi privilegija i statusa nude određene dubioze, ali zbog nejasnoće izvora one ostaju otvorene. Promatrajući te fenomene autor zaključuje pri kraju poglavlja kako mentalitet nije bio nestjecateljski, ali da su ideologije i stil razmišljanja aristokracije odigrale veće, često kobne, uloge.

Peto poglavlje „Grad i selo“ (123. – 149.) s naizgled sličnom tematikom kao i prethodno, ipak se bavi drugačijim pitanjima. Svojevrsan uvod daje pogled antičkih ljudi na svoju civiliziranost i njihovu razliku naspram „barbara“ uz ponudu „lijeka“. Poslije toga se poglavlje „dijeli“ na dva dijela. U prvome autor nastoji razjasniti što je bio pravi antički grad (χώρα), što je sve obuhvaćao, čime se bavio, kojim ekonomskim djelatnostima na temelju izvora koji govore o uvozu, izvozu, cijenama, samim artiklima kojima se trgovalo, proizvodnji grada, potrebama grada i drugo. Usporedba sa srednjim vijekom možda ipak nije na mjestu, jer i sam autor na početku dijela nastoji na određen način odvojiti antičku ekonomiju kao jedan specifičan fenomen za proučavanje. Pored toga, drugi dio poglavlja donosi pregled fenomena sela, ali u puno manjoj mjeri od grada zbog već spomenutih razloga (nedostatak i subjektivnost izvora).

Vrlo vrijedan dio poglavlja je isticanje razlika u odnosu na danas. Današnje fenomene, kao što su obrasci destimulacije, ograničenje stvarnom količinom gotovine, mali udio kredita preko vrijednosnih papira, još više čitatelju i istraživaču predočavaju potpuno drugačiji pristup i način funkcioniranja ekonomije u antičkome svijetu, naravno, onome koji se razumije u nju. Finley poglavlje završava konkretnijim, ekonomskim razlozima propasti Rimskoga Carstva, u korelaciji s vojskom i osvajanjima, iako je kroz stil pisanja jasno kako ne smatra da su to jedini uzroci.

Preposljednje poglavlje „Država i ekonomija“ (150. – 176.) nastoji uopćiti sliku na državnoj razini. Nastavlja s drugačijim značenjima pojmova onda i danas (liturgija rad za narod - služba državi - služba božanstvu) te njihovo povezivanje s drugim aspektima života (religijom). Iako autor to ne ističe, neki od načina djelovanja bi mogli biti uspješni i primjenjivi danas, uz određene prilagodbe (ἀγών-dodjeljivanje zadataka). Možda najbolji prikaz potpuno drugačijeg razmišljanja ljudi od danas jest dug elaborat čovjeka koji se naveliko hvali kako je platio više poreza, nešto danas potpuno nezamislivo. S druge strane Finley donosi i pogreške „vlade“ Rima koje podsjećaju na današnju situaciju: prebacivanje tereta krize na siromašne u većoj mjeri, dok se bogati iz tih razloga povlače na svoje posjede u izolaciju. Autor potom iznosi ekonomske poslove koji su se naizgled obavljali na razini države: jamstveni ugovori s trgovcima, pravni odnosi građana, preuzimanje formula od starijih naroda (poput Etruščana), povlaštenost i prijateljstvo gradova, klijentelski odnosi, nagrada počasnoga građanina, podjela žita, problematika ratovanja (odsutnost seljaka s polja), zaštita u slučaju klimatskih nepogoda i drugo. Time autor zapravo neposredno dotiče jednu posve drugu temu: način funkcioniranja jedne tako velike i mnogoljudne zajednice, države i njene birokracije, iako ne ulazi dublje u temu. U nekoliko scenarija „što bi bilo kad bi bilo“ pokazuje poznavanje uzročno-posljedičnih veza Rimskoga Carstva, ali uvijek s oprezom ističući moguće ishode. Kraj poglavlja nudi nastavak priče prethodnoga, ali na višoj instanci: kako je zbog ratova i neuspjeha, nefunkcioniranja obrane ili obrade došlo do propasti Carstva uz ostale razloge.

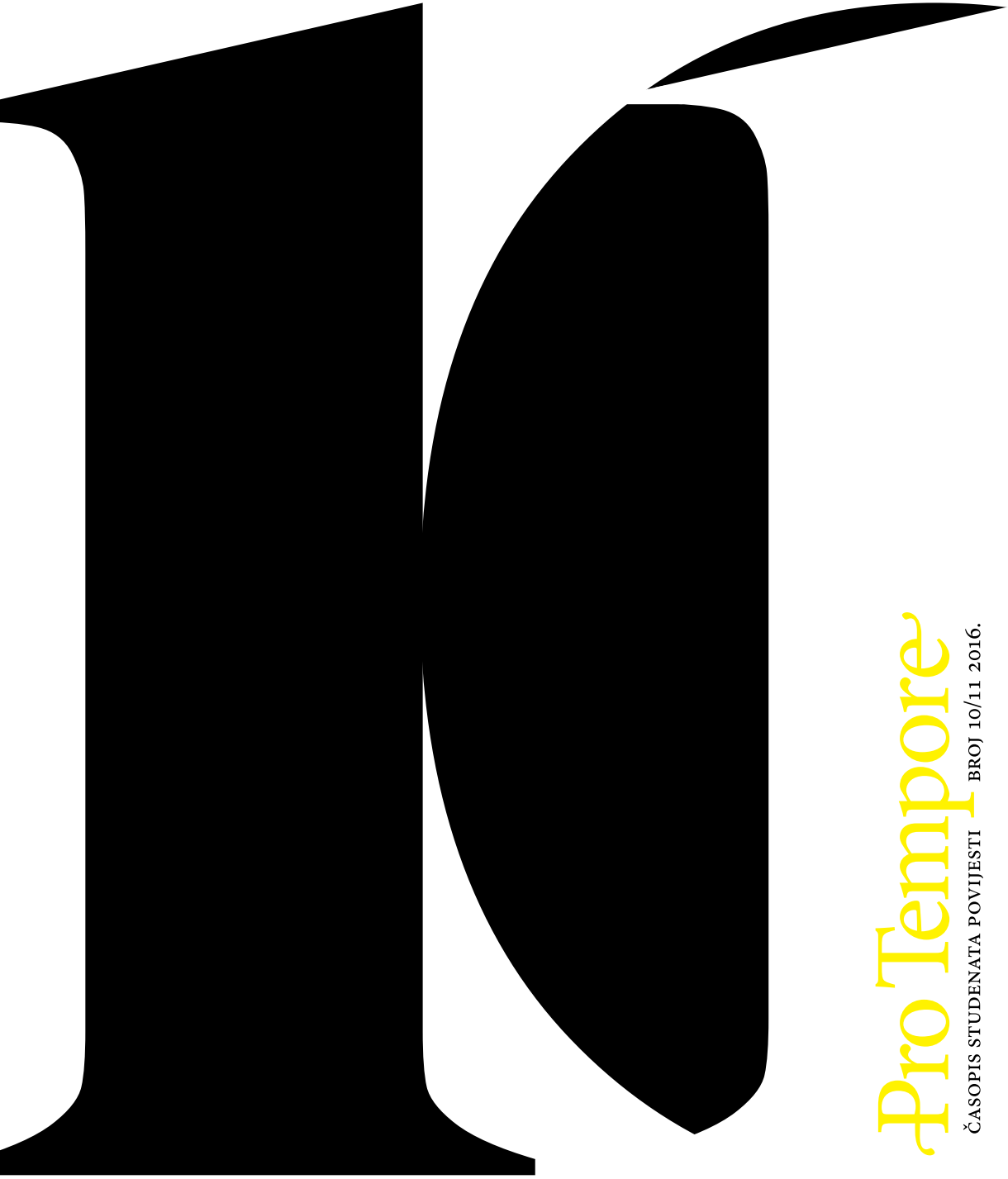
Posljednje poglavlje „Daljnje misli (1984.)“ (177. – 207.) naknadno je dodano s obzirom na prvo izdanje djela. U njemu autor kroz sedam potpoglavlja (1. Antička ekonomija, 2. Klasa i status, Slobodna i neslobodna radna snaga, 3. Eksploatacija zemlje, bogatstvo i profit, 4. Potrošački grad i urbana proizvodnja, 5. Novac i kredit, 6. Prehranjivanje gradova, 7. Rat i carstvo) donosi novije rezultate svoga istraživanja i rada u godinama između prvog i drugog izdanja. Radi se o svojevrsnom sažetku s ispravicima prethodnih poglavlja knjige. U poglavlju razrađuje neke svoje novije misli, s

konkretnijim ciljevima istraživanja: odnos ponude i potražnje, posljedica proizvodnje primjerice rimskoga stakla u Kölnu na proizvodnju u drugom kraju carstva, zatim može li se govoriti o „objedinjenom velikom ekonomskom prostoru“ i slično. Nastavlja s kritikama nepromijenjenih stavova povjesničara i naglašava nužnost odbacivanja nekih preuskih okvira (udio robova). Ono što se primjećuje jest da veliki nedostatak termina, definicija („koji nisu bili robovi u pravom smislu riječi“) usporava ili čak stopira napredak na tom polju istraživanja. Uz nekoliko polemika s drugim autorima u čemu se vidi nedostatak konsenzusa mišljena, Finley polako zaočružuje priču upozorenjima o kojima je ranije govorio: „moderan“ način razmišljanja za antičku ekonomiju, naglasak na „ekonomiji za preživljavanje“ umjesto potpuno razvijene kapitalističke eksploatacije, nesigurnost brojki zbog manjkavosti podataka i drugo.

Iza glavnice djela slijede neka tehnička pomagala: *Kratice i kratki naslovi*, *Bilješke* za sva poglavlja te na kraju tekst Borisa Nikšića i Emila Heršaka – *Sir Moses Finley: Utemeljitelj nove paradigme u istraživanju ekonomske povijesti* gdje ukratko sažimaju značaj njegova djela, metode istraživanja te završavaju s problematikom prijevoda elokventnoga engleskog jednog klasičnog filologa na hrvatski jezik.

U današnjem svijetu i rastućoj gospodarskoj krizi, čitanjem knjige *Antička povijest* čovjek se mora zapitati: mogu li nam antičke metode nekako pomoći? Radi se o dvije velike, možda i najveće civilizacije staroga svijeta, pa može li se nešto naučiti na njihovim pogreškama? One su ipak funkcionirale nekoliko stoljeća, a ispravljanjem njihovih pogrešaka otvaraju li se nove mogućnosti za sadašnjost? Moses Finley je svojim djelom pridonio novim pogledima i metodama istraživanja ekonomske povijesti. Ono je jednako tako upozorenje da se ne smijemo konstanto držati zadanih postavki, koliko i samo djelo u nekim aspektima zahtijeva reviziju, u skladu s novim otkrićima. Čitanjem istraživač stječe dojam koliko je kompleksna antička ekonomska povijest, koliko sastavnica ona posjeduje i s koliko se drugih, naoko nepovezanih, elemenata ipak veže. Iako joj je potrebno ažuriranje, ne smije se izgubiti iz vida njen osnovni smisao, njen glavni doprinos. Autor postavlja temelje pravilnoga načina razmišljanja, izlazi iz grubih okvira prošlosti i kritički sagledava dotada pripremljene struje i teorije, ne gubeći pritom njihove prave vrijednosti, konstantno naglašavajući tu nužnost. Ukoliko znanstvenik želi biti ozbiljan u svome radu upravo su takve odlike potrebne. I zato *Antička ekonomija* predstavlja knjigu vrijednu pažnje tijekom cijele karijere povjesničara.

— **Porin Šćukanec Reznicek**, mag. hist./mag. museol.

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI – BROJ 10/11 2016.

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 10/11 2016.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti
Godina VIII, broj 10-11, 2016.

Glavni i odgovorni urednik

Tomislav Brandolica

Zamjenik glavnog urednika

Filip Šimetin Šegvić

Uredništvo

Tomislav Brandolica, Marta
Fiolić, Kristina Frančina, Marko
Lovrić, Valentina Nedeljko, Nikola
Seiwerth, Filip Šimetin Šegvić

Urednici pripravnici

Zvonimir Plavec, Vjenceslav
Rupčić, Porin Šćukanec Reznicek

Redakcija

Tomislav Brandolica, Marta Fiolić,
Kristina Frančina, Marko Lovrić,
Valentina Nedeljko, Zvonimir
Plavec, Vjenceslav Rupčić, Nikola
Seiwerth, Porin Šćukanec Reznicek,
Filip Šimetin Šegvić

Recenzenti

dr. sc. Damir Agičić
dr. sc. Ivo Banac
dr. sc. Tomislav Galović
dr. sc. Ivo Goldstein
dr. sc. Iskra Iveljić
dr. sc. Tvrtko Jakovina
dr. sc. Hrvoje Klasić
dr. sc. Bruna Kuntić-Makvić
dr. sc. Jelena Marohnić
dr. sc. Mirjana Matijević Sokol
dr. sc. Hrvoje Petrić
dr. sc. Drago Roksandić
Marie Scatena, MA
akademik Arnold Suppan
Marina Šegvić, prof.
dr. sc. Božena Vranješ Šoljan

Lektura i korektura

Gabrijela Detelj
Marta Fiolić
Ana Jelić
Nikolina Kos
Marko Pojatina
Tihomir Varjačić

Dizajn i priprema za tisak

DZN studio

Prijevodi s engleskog jezika

Tomislav Brandolica
Tina Miholjančan, prof.
Marija Marčetić
Ivan Markota
Krešimir Matešić
Judita Mustapić
Kristina Videković

Prijevodi s njemačkog jezika

Mirela Landsman Vinković
Filip Šimetin Šegvić
Azra Plićanić Mesić

Prijevodi s francuskog jezika

Jasna Čirić, prof.
Marta Fiolić
Marija Galić
Tea Šimičić

Prijevodi s talijanskog jezika

Tihana Filipčić
Loretta Lanča

Izdavač

Klub studenata povijesti – ISHA
Zagreb

Tisak

Mediaprint – Tiskara Hrastić

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim
radovima izražavaju isključivo
stavove autora i ne predstavljaju
nužno stavove i mišljenja
uredništva i izdavača

Izdavanje ovog časopisa financijski su omogućili:

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest
Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu,
Studentski zbor
Sveučilišta u Zagrebu

Privatne donacije:

Vesna Miović, I. P., M. Č.

Redakcija časopisa Pro tempore
svim se donatorima iskreno
zahvaljuje na financijskoj podršci!

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva:

Klub studenata povijesti – ISHA
Zagreb
(za: Redakcija Pro tempore),
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3,
10000 Zagreb

E-mail:

pt.redakcija@gmail.com
tomislav.brandolica@gmail.com